

HET WEERGALOZE BESTAAN VAN
KEIZER FREDERIK II (1194-1250)

Cas van Houtert

HET WEERGALOZE BESTAAN VAN KEIZER

FREDERIK II

1194 - 1250

Van Cas van Houtert verscheen eerder bij IJzer:
Middeleeuwen tussen hoop en vrees

© copyright 2016 Cas van Houtert/Uitgeverij IJzer, Utrecht
Kaarten pag. 421-423: Rudo van Rooij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij IJzer.

Uitgeverij IJzer probeert haar boeken zo goed mogelijk te verspreiden. Kunt u een uitgave van IJzer niet vinden in de boekhandel, rechtstreeks bestellen bij de uitgeverij – zonder extra kosten – kan ook. Stuur een kaartje naar: Uitgeverij IJzer, Postbus 628, 3500 ap Utrecht of stuur een e-mail: info@uitgeverij-ijzer.nl of bel: 030 252 17 98

www.uitgeverij-ijzer.nl
isbn 978 90 8684 137 0

De boeken van IJzer worden uitgegeven
onder redactie van Willem Desmense.
Omslagontwerp en typografie binnenwerk:
Damiaan Renkens.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding

- 1 Aangeboren grootheid 9

Het voorgeslacht

- 2 De zonen van Tancred 13
3 De geboorte van een koninkrijk 18
4 Daar komen de Van Hohenstaufens 27
5 Op jacht naar macht 35
6 Het rampjaar 1176 43
7 Op zoek naar eerherstel 49
8 Het huwelijk van de eeuw 56

Onzekere tijden

- 9 Keizerin-moeder 67
10 Het Siciliaans complot 71
11 Onder God en boven de mensen 80
12 De kruistocht van de schande 87
13 Koninkrijk in shock 95
14 Een koning staat op 100
15 Keizer op drift 106
16 Door de mazen van het net 114

Rooms-Koning

- 17 Triomf versus afgang 121
18 De ondergang van Otto IV 128
19 De magie van Aken 139
20 De lange weg naar Rome 149

Keizer en wetgever

21	De dag der dagen	159
22	Laf is de adelaar	164
23	Veni, vidi, vici	177
24	Genie brandt los	187
25	Stad voor Saracenen	194

Koning van Jeruzalem

26	Om de kroon van Jeruzalem	203
27	Opstand in het Middenrijk	207
28	Verovering zonder bloedvergieten	215
29	Het verraad van de paus	227

Stupor Mundi I

30	Wetgever bij de gratie Gods	235
31	Stupor Mundi	244
32	Verloren zoon	254
33	Een vrouw om lief te hebben	267
34	De top van de macht	274

In strijd met de Heilige Stoel

35	Oorlog in Lombardije	281
36	Het tijl gekeerd	291
37	Tegenstanders worden demonen	300
38	De eindstrijd van Gregorius IX	311

Stupor Mundi II

39	Raadsels rond het Castel del Monte	319
40	De keizer in zijn element	329

Herfststormen

41	Sede vacante	343
42	Paus zonder scrupules	354
43	Hamer en aambeeld	363
44	De ramp van Parma	374
45	Helden vallen om	385
46	Het drama van de zevende kruistocht	394
47	Alle mannen huilden	400
48	Het einde van een tijdperk	406

Bijlagen

Stambomen	417
Kaarten	421
Namenregister	425
Geraadpleegde literatuur	437

1 Aangeboren grootheid

Het gedenkteken op de Piazza Federico II in Jesi is van een pijnlijke alledaagsheid. Om zijn onvoorstelbare grootheid te verbeelden, wisten zijn achttiende-eeuwse bewonderaars niets beters te bedenken dan een obelisk. Maar omdat het budget krap was en het gevoel voor verhoudingen van de plaatselijke kunstenaar minimaal, werd het monument een aanfluiting. Het doet in de verste verte geen recht aan de gebeurtenis waaraan het herinnert, de geboorte van Frederik II, koning van Sicilië en Zuid-Italië, meer dan koning, keizer van het machtige Heilige Roomse Rijk dat zich uitstreckte van Friesland tot de Middellandse Zee. En koning van Jeruzalem, niet te vergeten. Geboren in het nederige Jesi op 26 december van het gezegende jaar 1194.

Een even taai als bizar verhaal wil dat zijn moeder, keizerin Constance, haar enige kind ter wereld bracht in een speciaal voor deze gelegenheid op de markt van Jesi opgetrokken tent. Behalve de moeder en haar medische staf waren daarin op het *moment suprême* ook enkele vooraanstaande matrones uit Jesi aanwezig. Voor haar waren, gezien de te verwachten lange duur van het evenement, zelfs comfortabele zitplaatsen ingericht. De dames waren uitgenodigd om later, als dat onverhoopt nodig mocht blijken, van de authenticiteit van het gebeuren te kunnen getuigen. Met hetzelfde doel vond op dezelfde markt een dag na de geboorte een al even opmerkelijk ritueel plaats. De koningin gaf, en plein public, haar kind de borst. Veel burgers, afkomstig uit alle lagen van het volk, waren daar getuige van.

De entourage van beide gebeurtenissen werd ingegeven door de vrees dat de hoge afkomst van Frederik vroeg of laat in twijfel zou worden getrokken. Daar was ook wel enige reden toe. Keizerin Constance was bijna veertig jaar oud en had dus de leeftijd bereikt waarop de geboorte van een eersteling niet meer vanzelfsprekend was. De eerste acht jaren van haar

huwelijk met Hendrik VI van Hohenstaufen, dat gesloten en naar alle waarschijnlijkheid ook voltrokken was in 1186, had om redenen waarover alleen maar gespeculeerd kan worden, niet tot de zo vurig verlangde bevruchting geleid. Constance zelf was overigens ook door raadselen omgeven. Tot de dag waarop de toekomstige keizer van het Heilige Roomse Rijk zijn aanzoek deed, was zij volledig aan de aandacht van haar tijdgenoten ontsnapt. Wat vreemd mag heten, want zij was de dochter van een man die door velen als een van de machtigste, rijkste en interessantste vorsten van zijn tijd wordt gezien: Rogier II, koning van Sicilië en Zuid-Italië. Dankzij die hoge afkomst was zij de ideale partij voor de zoon van een al even beroemde vader: Frederik Barbarossa. De zoon die uit dit samengaan geboren zou worden, zou de twee machtigste rijken van Europa in de schoot geworpen krijgen.

Opmerkelijk genoeg waren de pogingen om de opvolger van de eeuw op de wereld te zetten jaar in jaar uit vruchteloos gebleven. Dat het op de drempel van Constances oude dag nog lukte, was bijna te mooi om waar te zijn. Dat er luidkeels aan een eerlijke gang van zaken getwijfeld zou worden, was dan ook te voorzien, vooral in het licht van de weerzin die haar echtgenoot, “de usurpator uit het Noorden” intussen wijd en zijd had opgeroepen.

Vandaar dus die openhartige manifestaties op de markt van Jesi.

Maar helaas: het even bizarre als pikante verhaal is niet waar. Het is decennia na dato verzonnen en in omloop gebracht als tegengif tegen allerlei kwaadaardige geruchten – ze konden inderdaad niet uitblijven – die over de ‘valse afkomst’ van de keizer de ronde deden. Al vrij gauw na de geboorte had zich bijvoorbeeld een gezant van paus Innocentius III bij de keizerin gemeld met het dringende verzoek in zijn aanwezigheid een dure eed te zweren dat de boorling echt haar zoon was. En dat zijn geboorte aan geen andere tussenkomst dan die van haar keizerlijke man was toe te schrijven. Een ronduit beledigend verzoek waaraan de keizerin om haar moverende redenen zonder aarzeling voldeed. In juli 1201 voelde dezelfde Innocentius zich verplicht de keizerlijke familie op de hoogte te brengen van het treurige feit dat een voormalige vertrouweling van keizer Hendrik, Markward van Annweiler, hem had bezworen dat de bevalling in Jesi in scène was gezet en op bedrog berustte. De paus had de snode bedoelingen van de ‘getuige’ doorzien: de heer Van Annweiler had zelf zijn zinnen op de Siciliaanse troon gezet. De Heilige Vader had hem de deur gewezen. Geruchten over het bedrog zouden nadien onuitroe-

baar blijken. Zij doken op in allerlei geschriften en namen soms bizarre vormen aan. Zo was er de door verscheidene franciscaner monniken verbreide lezing dat keizer Hendrik een geneeskundige bereid had gevonden door middel van medicamenten Constance een schijnzwangerschap te bezorgen. Toen het moment van de schijngeboorte aanbrak, was een kersverse boorling uit Jesi aangevoerd om het keizerlijke wiegje te vullen. Waarbij viel te twisten over de vraag of de boorling tegen een gunstige prijs bij het gezin van de plaatselijke molenaar, dan wel de arts, slager of valkenier was ingekocht. Om de geloofwaardigheid van de bevalling in Jesi verder te ondermijnen, beweerden ‘chroniqueurs’ dat Constance in haar *finest hour* wel vijftig tot zeventig jaar oud (en lelijk als de nacht) was geweest. Geheel in de geest van de tijd deed ook de theorie opgang dat de keizerin niet door haar wettige echtgenoot maar door een demon was beslapen. Op die manier werd ook een verklaring gevonden voor de bijna buitenaardse proporties die Frederik intussen als vorst en intellectueel had aangenomen. Zo’n man moest wel van buitennatuurlijke en dan liefst duivelse afkomst zijn.

11

De geruchtenmachine kwam op volle toeren nadat de macht en roem van de keizer hun zenit hadden bereikt. Niet voor niets werd hij als *Stupor Mundi* aangeduid: de man die de wereld versteld deed staan. Terwijl anderen, die om wat voor reden dan ook onder zijn grootheid hadden geleden, in hem juist de Antichrist herkenden. Niets aan hem was alledaags gebleken. Niets in zijn leven droeg ook maar een spoor van de middelmatigheid die hoort bij een afkomst uit de kring van molenaars, artsen, slagers en valkeniers. De eigenschappen die hem beroemd en berucht maakten, waren hem niet aangeleerd maar aangeboren. De grootheid zat hem in de genen. Het kan niet anders of zij was hem aangeleverd door een vorstelijk voorgeslacht. Alle reden dus om in deze biografie het vizier allereerst op zijn voorvaderen te richten, met name op zijn twee schitterende grootvaders, keizer Frederik Barbarossa van het Heilige Roomse Rijk en koning Rogier II van Sicilië en Zuid-Italië.

2 De zonen van Tancred

De handelingen van de Noormannen op Sicilië en in Zuid-Italië leveren stof voor een spannend hoofdstuk in de Europese geschiedenis. De harde kern wordt gevormd door de zonen van Tancred d'Hauteville, een karig met aardse goederen gezegend edelman uit het hertogdom Normandië. Zijn voortplantingsdrift was omgekeerd evenredig aan zijn welstand. Volgens de kronieken zette hij in twee huwelijken twaalf zonen en twee dochters op de wereld. De mannen zijn dankzij een ongekende dadendrang met naam en toenaam aan de vergetelheid ontrukkt. Ze waren met te velen om in Tancreds bescheiden kasteel een goede toekomst tegemoet te kunnen zien. Hun vader stuurde ze de wijde wereld in met de boodschap dat zij – liefst ver weg – voor zichzelf moesten zorgen. Alleen nummer vier in de reeks, Geoffrey, mocht thuis blijven om te zijner tijd het kasteel te erven. Van hem is nadien niets meer vernomen.

Met hun paard, hun zwaard en een handvol kameraden reisden acht van de twaalf zoons naar Zuid-Italië. Dat was geen sprong in het duister, want in de stad Aversa, dichtbij Napels, had een streekgenoot enige jaren eerder een soort uitzendbureau voor Normandische ridders opgericht. Dat voorzag in een grote behoefte, aangezien in Zuid-Italië, waar sinds mensengeugenis Grieken, Byzantijnen, Saracenen en Longobarden elkaar naar het leven stonden, altijd wel wat te vechten viel. Daarin waren de Normandiërs kampioenen. Mannen met klinkende namen als Rainulf, Willem ('met de ijzeren arm'), Drogo, Humfred, Godfried en Mauger, spoedig gevolgd door een tweede lichterling bestaande uit de roemruchte Robert Guiscard ('de listige') en zijn jongste broer Rogier, staken letterlijk en figuurlijk met kop en schouders boven hun omgeving uit. Zij kwamen als huurlingen maar hadden snel door dat zij op eigen benen betere mogelijkheden zouden krijgen. Zij paarden een barbaarse strijdbaarheid aan een tomeloze ambitie om hoger op te komen. Net als hun soortgenoten in Rouen, Londen,

Stockholm, Oslo, Kiev, Novgorod en Constantinopel tekenden zij pas voor vrede als zij zich graaf, hertog of koning mochten noemen. En dan nog... Toen de eerste militaire operaties achter de rug waren, was Drogo gesetteld als hertog van Apulië en regeerde Humfred als graaf over Lavello. Willem met de IJzeren Arm had zich intussen over de firma in Aversa ontfermd.

In de jaren daarna was Zuid-Italië het toneel van een afvalrace. Uiteindelijk bleven Humfred en Robert Guiscard over. De jonge Rogier verbleef nog in de luwte en zou zich pas later bewijzen.

14 De doorbraak op het wereldtoneel kwam toen Humfred en Robert het aan de stok kregen met paus Leo IX. Deze Heilige Vader, een studeer-kamergeleerde uit de Elzas die van huis uit alles had van een toegewijd zielzorger en niets van een legerleider, kon de door I Normanni aangerichte moordpartijen en verwoestingen aan de zuidkant van zijn Kerkelijke Staat niet langer aanzien. Gealarmeerd door de noodkreten van zijn gelovigen deed hij een dringend beroep op de groten der aarde om door middel van een kruistocht *avant la lettre* de dwingelandij een halt toe te roepen. Toen hij geen gehoor vond, besloot hij zelf een leger op de been te brengen en aan het hoofd daarvan naar het zuiden te trekken. Het werd een fiasco. Vanaf de muren rond de stad Civitate moest hij toezien hoe zijn sterk in overtal verkerende leger door de gestaalde routiniers van Humfred en Robert Guiscard in de pan werd gehakt. Bang voor de wraak van de overwinnaars joegen de burgers van Civitate hem de stad uit. In de vlakte onder de muren deed zich vervolgens een verbazingwekkend tafereel voor. Oog in oog met de Heilige Vader wierpen de met bloed bevlekte overwinnaars zich ter aarde, smekend om vergeving voor de moordpartij die zij zojuist hadden aangericht. Hetgeen hen niet verhinderde hun verslagen tegenstander onmiddellijk daarna in gijzeling te nemen en af te voeren. Maandenlang hielden Humfred en Robert de geschokte paus onder zware druk. Uiteindelijk zag die zich genoodzaakt de macht en status van zijn belagers te erkennen en ze bij hun verdere veroveringen de vrije hand te geven. Concreet voorzag hij ze van een vrijbrief om de nog door Grieken, Byzantijnen en Saracenen bezette gebieden, inclusief het eiland Sicilië, aan hun gezag te onderwerpen. In ruil daarvoor verklaarden zij zich bereid hem als hun leenheer te beschouwen. Een gebaar van onderdanigheid dat voorlopig van betekenis was ontbloot maar dat later grote gevolgen zou krijgen. Pas nadat alle papieren getekend waren, mocht de paus terug naar Rome. Als een geslagen hond. Hij kwam de klap niet te boven en legde op 19 april 1054 het geteisterde hoofd in de schoot.

Het was Robert Guiscard die in 1061 de verovering van Sicilië in gang zette, geholpen door zijn zestien jaar jongere broer Rogier. Messina was hun eerste doelwit. Maar de stad was nog niet veroverd of Robert moest al afhaken omdat achter zijn rug het pas veroverde Apulië in opstand kwam. Het zou tien jaar duren voor hij de laatste rebel had omgebracht of in zee gejaagd. Rogier stond er dus voorlopig alleen voor. De verovering van Sicilië werd zijn levenswerk. Hij nam er ook de tijd voor. Enerzijds toonde hij zich een hard en wreed veroveraar, anderzijds was hij een bedachtzaam en verstandig bestuurder. Hij had het geduld elke verovering op een zorgvuldige manier in zijn rijk onder te brengen en maakte daarbij gebruik van het voorhanden zijnde bestuursapparaat. Dat had zich inmiddels bewezen op het gebied van administratie, onderwijs en rechtspraak. Zijn geluk was dat de Saracenen er in de twee eeuwen dat zij het eiland in hun macht hadden gehad niet in waren geslaagd zich populair te maken. Integendeel, Griekse, Byzantijnse, Joodse en Latijnse minderheden waren als tweedetrangs burgers behandeld. Zij moesten bijvoorbeeld extra belasting betalen om hun godsdienst te mogen uitoefenen. Al deze groeperingen zagen de strijdmacht van Rogier niet ongaarne komen. Niettemin verliep de verovering tergend langzaam, vooral omdat het Siciliaanse landschap de goed georganiseerde Saraceense verdedigers een overvloed aan mogelijkheden bood om zich te verschansen, te verbergen en op onverwachte manieren toe te slaan. Geen woud of het moest worden uitgekamd, geen ravijn of het moest op schuilplaatsen worden onderzocht, geen bergkam of hij moest van een wachtpost, kasteel of bolwerk worden voorzien. Daar stond tegenover dat de veroveringstocht een royale buit opleverde. Rogier was zo slim er anderen in te laten delen. Daarbij vergat hij niet om goed voor zijn *public relations* te zorgen. Na de verovering van Messina zond hij bijvoorbeeld karrenvrachten kostbaarheden naar de paus van Rome. In ruil daarvoor mocht hij op voorhand vergeving ontvangen van de zonden die nu eenmaal bij de verovering van het eiland niet te vermijden waren. Ook deed hij met gulle hand schenkingen aan Latijnse, Griekse en Byzantijnse kerken en kloosters. Waarmee hij ook de morele steun van patriarchen in het oosten verwierf.

Na tien jaar verscheen Robert Guiscard weer aan het front, uitgerust met een flinke oorlogsvloot. Wat goed uitkwam omdat Rogiers landleger intussen tot Palermo was gevorderd en daar in een kansloze positie was geraakt. Robert liet zijn kapiteins de haven van Palermo blokkeren, zodat niet alleen de handel maar ook de aanvoer van voedsel stagneerde. In 1071 gaf de uitgeteerde stad zich gewonnen.

Palermo was een hoofdprijs. De stad telde een half miljoen inwoners, had een perfect bestuursapparaat dat door Rogier zonder al te veel ingrepen kon worden overgenomen, was meer dan vijfhonderd moskeeën en evenzovele madrassa's (moslimscholen) rijk en – goed nieuws voor de liefhebbers van een voedzame maaltijd – meer dan honderdvijftig slagerijen. Behalve moslims en christenen telde de stad ook veel joden. Rogier was zo verstandig de verschillende groeperingen zoveel mogelijk in hun waarde te laten. Zij mochten hun eigen onderwijs en rechtspraak behouden. Ook in het stadsbestuur mochten zij hun steentje bijdragen.

16 Guiscard hield Sicilië na de verovering van Palermo weer voor gezien. Hij wendde de steven naar het Byzantijnse Rijk in de hoop het op dat moment ernstig verzwakte Constantinopel te kunnen bemachtigen. Het zou zijn ondergang worden. Zijn leger werd gedecimeerd door een niet nader gedetermineerde epidemie. Ook de vorst zelf kon er niet aan ontkomen. Hij stierf op 17 juli 1085, ver van huis, op het Griekse eiland Cephalonia. Vrienden brachten zijn stoffelijk overschot naar een abdij in het Zuid-Italiaanse Venosa, waar het werd bijgezet.

Rogier had nog vele jaren van oorlog voor de boeg. Pas in 1091 viel het laatste bolwerk, de oude Griekse stad Noto in een uithoek van het eiland, in zijn handen. Toen het karwei erop zat, kende de veroveraar zichzelf een bescheiden promotie toe. Voortaan ondertekende hij zijn papieren als Grootgraaf. Hij had, zelfs afgezien van zijn veroveringen, een druk en welbested leven achter de rug en mocht zich de vader van twintig kinderen noemen, veertien dochters en zes zonen. Het merendeel daarvan had hij verwekt bij zijn drie wettige echtgenotes, Judith van Evreux, Eremburga van Mortain en Adelheid van Savona. Al zijn kinderen, ook die van zijn maîtresses, voorzag hij van een voorbeeldige opvoeding en scholing. Hij getroostte zich ook veel moeite (en geld) om zijn dochters op stand aan de man te brengen en slaagde daarin volledig. Toen Rogier op 22 juni 1101 te Mileto de geest gaf – hij was toen zeventig jaar oud – waren veel Europese hoven in rouw gedompeld.

De zoons Simon en Rogier II stonden op dat moment nog in de kinderschoenen. Hun moeder, Adelheid van Savona, was pas negentien maar gelukkig oud en wijs genoeg om het regentschap met verve op zich te nemen. Een daad van betekenis was dat zij Palermo als thuisbasis koos. Dat paste wel bij haar allure. Nadat zij haar taak op Sicilië tot een goed einde had gebracht – Simon stierf in 1105, Rogier werd in 1112 meerder-

jarig – scheepte zij zich in naar het Heilige Land. Zij voer op een galei die volgens de chroniqueur en ooggetuige Albert van Aken “zo rijk met goud was bekleed dat zij kon concurreren met de zon”. Op de negen schepen die haar volgden, voeren duizend Normandische ridders en Saraceense boogschutters mee en lagen de rijkdommen – haar bruidsschat – hoog opgestapeld. Als een zonnestraal zette zij koers naar het Heilige Land om daar te trouwen met koning Boudewijn. Zo werd zij koningin van Jeruzalem. Maar niet voor lang, want toen alle sieraden waren opgeborgen, bleek zij toch wat ouwelijk. De bruidsschat was maar net groot genoeg om Boudewijns gigantische schulden af te lossen. Toen het geld op was, was het ook gedaan met de liefde en zette Boudewijn zijn koningin op een vrachtschip naar Sicilië, waar zij in 1118 berooid en verbitterd de geest gaf.